

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران



دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده هنر

پایان نامه کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی ۱۳۸۱ / ۱۲ / ۱۰

بررسی و نقد نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد

پروژه عملی: نگارش نمایشنامه «آتش در دام»

علی خوش‌منش

استاد راهنما:

دکتر فرهاد ناظرزاده کرمانی

استاد مشاور:

دکتر مصطفی مختاباد

زمستان ۱۳۸۰

۳۴۱۵۷۷

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خکنم / آقای علی خوش منش سوجه

تحت عنوان: بررسی و نقد نمایشنامه های رضا کمال (شهرزاد) - پروژه عملی: نگارش نمایشنامه "آتش در دام"

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر فرهاد ناظرزاده کرمانی	استاد	
۲- استاد مشاور	دکتر سید مصطفی مختاباد	استادیار	
۳- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر سید حبیب الله لزگی	استادیار	
۴- استاد ممتحن	دکتر سید حبیب الله لزگی	استادیار	
۵- استاد ممتحن	دکتر احمد کامیابی مسک	استادیار	



بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متمهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته ادبیات نمایشی است که در سال ۱۳۸۵ در دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خاتم / جناب آقای دکتر فرهادناظرزاده، مشاوره سرکار جهانم / جناب آقای دکتر مصطفی مختاباد و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر کرمانی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب علی خوش منش دانشجوی رشته ادبیات نمایشی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: علی خوش منش
تاریخ و امضا:
۸۰/ ۱۱/ ۲۸

موری، سلیمان را ران ملخی داد.

و چشم سلیمان، خُردی پیشکش را

در پرتو پاکرنگی مور ندید.

پیشکش به روح آسمانی پدرم،

مهر زمینی مادرم

و پشت بانی کوهوار برادرم.

و به یاد آنان که با قلمهاشان، نمایش ایران را زنده نگهداشتند.

هنگام انجام این پژوهش، از یاری و مهربانی دوستان و عزیزانی، برخوردار شدم که مایلند در اینجا از ایشان سپاسگزاری نمایم.

سپاس از استادان گرامی آقای دکتر فرهاد ناظر زاده کرمانی و آقای دکتر مصطفی مختاباد، که علاوه بر راهنمایی، زحمت خواندن متن را کشیدند و با نظرها و انتقادهای ارزشمندشان، راهگشای بازنویسی دوباره مطالب بودند.

سپاس ویژه برای آقایان بهرام بیضایی، اکبر رادی، حمید امجد و سرکار خانم لاله تقیان، که هر یک با راهنمایی‌ها و در اختیار نهادن مدارک ارزشمند، موجب پیشرفت این پژوهش شدند.

وقدردانی صمیمانه از همه دوستان در مرکز هنرهای نمایشی، دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس، کتابخانه دانشکده سینما تئاتر، کتابخانه تئاتر شهر، کتابخانه دانشکده هنرهای زیبا و کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

چکیده:

بررسی انتقادی ادبیات نمایشی گذشته ایران و شناخت نویسندگان آنها، به منظور بهره‌گیری از تجربه‌های نمایشی این نویسندگان و آشکارسازی بخشهای فراموش شده تاریخ تئاتر ایران و ثبت این بخشها، ضرورت دارد. زیرا اطلاعات موجود و پژوهشهای انجام شده در این زمینه، اندک هستند.

این موضوع دربارهٔ رضا کمال شهرزاد و آثارش نیز صدق می‌کند.

رضا کمال شهرزاد، از نمایشنامه‌نویسان دورهٔ رضا شاه است که نمایشنامه‌های بسیاری نوشته است. او از پیروان مکتب رومانتیک در ادبیات نمایشی ایران است و بیشتر نمایشنامه‌هایش را با الهام از داستانهای ادبی، تاریخی نوشته است که تعداد بسیار اندکی از آنها به چاپ رسیده‌اند.

تاکنون به جز یک تک‌نگاری که فقط به معرفی زندگی و آثار رضا کمال شهرزاد پرداخته، هیچگونه پژوهشی در نقد و ارزیابی آثار نمایشی او صورت نگرفته است.

بنابراین برای روشن نمودن جایگاه نمایشنامه‌های او در ادبیات نمایشی ایران و آگاهی از تجربیات فنی‌اش در نمایشنامه‌نویسی، پس از مصاحبه با افراد صاحب نظر و یافتن سه نمایشنامه؛ شب هزار و یکم، عباسه و عزیز و عزیزه، با ذکر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دورهٔ حیات رضا کمال شهرزاد و معرفی زندگی و آثارش، نمایشنامه‌های یاد شده براساس آراء نمایشی و انتقادی ارسطو در فن شعر، مورد نقد و ارزیابی قرار گرفتند.

نتیجه اینکه، رضا کمال شهرزاد، با توجه به شرایط زمانی و مکانی‌اش، نویسنده‌ای پرکار و نوآور است و در نمایشنامه‌هایش با وجود برخی کمبودهای تکنیکی، به نکات قابل توجهی دست یافته است که در صورت یافتن دیگر آثار نمایشی‌اش، لزوم پژوهش دربارهٔ آنها هنوز وجود دارد.

واژگان کلیدی:

۱- بررسی و نقد

۲- نمایشنامه

۳- رضا کمال شهرزاد



مقدمه	۱
فصل اول - نظری اجمالی به اوضاع سیاسی، فرهنگی و هنر نمایش ایران در دوره حیات رضا کمال شهرزاد	
مقدمه	۴
* ۱-۱- وضعیت سیاسی، اجتماعی ایران از اوایل سلطنت مظفرالدین شاه تا اواخر حکومت رضاشاه	۴
* ۱-۲- وضعیت فرهنگی ایران از اوایل سلطنت مظفرالدین شاه تا اواخر حکومت رضاشاه	۱۶
* ۱-۳- وضعیت هنر نمایش در ایران از اوایل سلطنت مظفرالدین شاه تا اواخر حکومت رضاشاه	۲۵
فصل دوم - آشنایی با رضا کمال شهرزاد	
مقدمه	۳۳
* ۱-۲- زندگی و آثار رضا کمال شهرزاد	۳۴
● ۱-۱-۲- آثار دیگر رضا کمال شهرزاد	۳۹
* ۲-۲- فعالیت‌های فرهنگی و هنری رضا کمال شهرزاد	۴۰
● ۱-۲-۲- رضا کمال شهرزاد و تئاتر	۴۰
● ۲-۲-۲- رضا کمال شهرزاد و ترجمه	۴۳
● ۳-۲-۲- رضا کمال شهرزاد و شعر	۴۵
● ۴-۲-۲- رضا کمال شهرزاد و موسیقی	۴۶
● ۵-۲-۲- رضا کمال شهرزاد و مطبوعات	۴۶
● ۶-۲-۲- رضا کمال شهرزاد و دیگر هنرها	۴۷
* ۳-۲- شخصیت و افکار رضا کمال شهرزاد	۴۸
● ۱-۳-۲- شخصیت و افکار رضا کمال شهرزاد از میان نوشته‌ها و گفته‌های دیگران	۴۸
● ۲-۳-۲- شخصیت و افکار رضا کمال شهرزاد از میان گفته‌ها و نوشته‌های خود	۵۷
فصل سوم - بررسی و نقد نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد	
مقدمه	۶۲
* ۱-۳- معرفی نقشه داستانی نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد	۶۶
● ۱-۱-۳- نقشه داستانی نمایشنامه شب هزار و یکم	۶۶
● ۲-۱-۳- نقشه داستانی نمایشنامه عباسه	۶۷
● ۳-۱-۳- نقشه داستانی نمایشنامه حرم خنیفه هارون الرشید یا عزیز و عزیزه	۶۹
* ۲-۳- بررسی و نقد نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد بر اساس اجزای ششگانه درام از منظر ارسطو	۷۲



۷۲	۱-۲-۳● ساختار نقشه داستانی در نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۷۲	۱-۱-۲-۳۵-گره افکنی و کشمکش.....
۷۴	۲-۱-۲-۳۵-فقدان بهره‌گیری نمایشی از رویدادها.....
۷۶	۳-۱-۲-۳۵-گره گشایی و پایان بندی.....
۷۷	۴-۱-۲-۳۵-شیوه روایت نقشه داستانی.....
۷۸	۵-۱-۲-۳۵-شیوه پرده‌بندی نمایشنامه‌ها.....
۸۰	۶-۱-۲-۳۵-خلق موقعیتهای نمایشی نو.....
۸۰	۲-۲-۳● شخصیت‌پردازی در نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۸۱	۱-۲-۲-۳۵-شخصیت‌پردازی از طریق توصیف و روایت.....
۸۲	۲-۲-۲-۳۵-معرفی شخصیتها از لحاظ بعد جسمی، اجتماعی و فکری.....
۸۵	۳-۲-۲-۳۵-تقسیم شخصیتها بر اساس نقش آنها در نمایشنامه.....
۸۶	۴-۲-۲-۳۵-فقدان بهره‌گیری نمایشی از شخصیتها.....
۸۷	۵-۲-۲-۳۵-شخصیت‌پردازی به وسیله اشیا و نامگذاری افراد.....
۸۸	۶-۲-۲-۳۵-پیشرفت به سوی خلق شخصیتهای ارزشمند.....
۸۹	۳-۲-۲● زبان و گفتار در نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۸۹	۱-۳-۲-۳۵-بهره‌گیری از ویژگی روایی - توصیفی گفتار.....
۹۰	۲-۳-۲-۳۵-پیشرفت نقشه داستانی از طریق گفتار.....
۹۱	۳-۳-۲-۳۵-شخصیت‌پردازی به وسیله گفتار.....
۹۴	۴-۳-۲-۳۵-تأکید بر ویژگی ادبی گفتار.....
۹۵	۵-۳-۲-۳۵-صحنه‌پردازی به کمک گفتار.....
۹۶	۶-۳-۲-۳۵-قرار دادهای نمایشی ناشی از گفتار.....
۹۸	۴-۲-۲● درونمایه‌های نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۱۰۱	۵-۲-۳● زمان و مکان در نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۱۰۱	۱-۵-۲-۳۵-مکان صحنه‌ای و تاریخی.....
۱۰۱	۲-۵-۲-۳۵-زمان صحنه‌ای و تاریخی.....
۱۰۲	۶-۲-۳● فضا و حالت نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۱۰۳	۳-۲● مکتب و ژانر نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....



۱۰۳	۱-۳-۳۰- مکتب نمایشنامه‌ها.....
۱۰۴	۲-۳-۳۰- ژانر نمایشنامه‌ها.....
۱۰۵	* ۴-۳- بازتابهای تاریخی- زندگینامه‌های نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۱۰۵	۱-۴-۳۰- بازتابهای تاریخی در نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۱۰۵	۱-۱-۴-۳۰- بازتابهای سیاسی.....
۱۰۷	۲-۱-۴-۳۰- بازتابهای فرهنگی.....
۱۰۸	۳-۱-۴-۳۰- بازتاب فعالیتهای نمایشی در نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد.....
۱۰۸	* ۴-۳- بازتابهای زندگی رضا کمال شهرزاد در نمایشنامه‌هایش.....
۱۱۱	نتیجه‌گیری.....
۱۱۵	فهرست منابع و مآخذ.....
۱۱۹	متن نمایشنامه «آتش در دام».....
ضمائم	
۱۴۷	ضمیمه الف: نمونه‌ای از دستخط رضا کمال شهرزاد مربوط به نمایشنامه پریچهر و پریزاد.....
۱۴۸	ضمیمه ب: عکس رضا کمال شهرزاد.....
۱۴۹	ضمیمه ج: پوستر نمایش پریچهر و پریزاد.....
۱۵۰	ضمیمه د: پوستر نمایش شب هزار و یکم.....
۱۵۱	ضمیمه ه: پوستر نمایش عزیز و عزیزه.....
۱۵۲	چکیده انگلیسی.....

وقار واد

علاقه به دستاوردهای فرهنگی و هنری گذشتگان و شناخت انتقادی آنها به ویژه در حیطه ادبیات نمایشی، با توجه به کمبود منابع و آثار تحقیقی در این زمینه، لزوم این پژوهش را فراهم آورده است.

ارزیابی کوششهای نمایشنامه‌نویسان دوره‌های پیشین در آثارشان، شناخت ما را از مقوله نمایشنامه‌نویسی به طور عام و پیشرفت آن در ایران به طور خاص، گسترده‌تر خواهد کرد، که علاوه بر رفع کمبود اطلاعات و منابع در زمینه ادبیات نمایشی، توشه‌ای خواهد بود برای رهگشایی به سوی آینده‌ای پربارتر در این رشته از هنر تئاتر و به طور کلی در تئاتر.

از آنجا که تاکنون درباره نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد - از نمایشنامه‌نویسان دوره رضا شاه - سنجشی صورت نپذیرفته، پژوهش حاضر که قصد دارد نمایشنامه‌های او را نقد و ارزیابی کند، می‌تواند گامی باشد برای شناخت کوششهای یکی از چهره‌های ادبیات نمایشی ایران در راستای اهداف فوق‌الذکر. و نیز می‌تواند منبعی باشد برای آنان که پس از این، قصد تحقیق در این زمینه را دارند. البته پژوهشهایی از این دست به دلیل کمبود منابع معتبر و دست اول درباره نویسنده و عدم دستیابی به همه آثار نمایشی او به آسانی تحقق نمی‌یابند.

جستجوهای بسیار، فقط به کشف - تأکید می‌شود - کشف تعداد اندکی مقاله و اشاره کوتاه درباره رضا کمال شهرزاد و آثارش، یک تک‌نگاری و شمار اندکی نمایشنامه‌های او منجر شد.

حتی مصاحبه با افراد پیش‌کسوت تئاتر و آگاه به این مقوله نیز، اطلاعاتی بیشتر از

همان منابع یافت شده، در پی نداشت. به این ترتیب با تکیه بر همین یافته‌های اندک، مطالب این تحقیق در سه فصل شکل گرفت.

فصل یک، به زمینه تاریخی شامل اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره زندگی رضا کمال شهرزاد می‌پردازد. و فصل دو، زندگی و آثار او را مورد توجه قرار می‌دهد. با این توضیح که هدف این دو فصل، تکرار جزئیات تاریخی نیست.

هدف ترسیم فضای کلی دوران زندگی رضا کمال شهرزاد و ارائه تابلویی از زندگی و شخصیت او برای نقد بهتر نمایشنامه‌هایش است، نه تاریخ نگاری و نه تذکره نویسی. اگر چه این دو فصل، مستقل به نظر می‌رسند اما در راستای فصل سه - که تأکید موضوع پژوهش نیز بر آن است - جهت می‌یابند.

در فصل سه، علاوه بر نقد و ارزیابی نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد بر پایه نظرات انتقادی و نمایشی ارسطو در فن شعر و بیان نقاط قوت و ضعف آنها، به میزان بازتابهای تاریخی و اجتماعی این آثار با توجه به مطالب فصل یک و دو نیز پرداخته شده است.

نگارنده، آنچه را از این پژوهش که باید، هنگام جستجوها و مطالعاتش دریافت نموده و مطالب جدید و ارزشمندی آموخته است. چنانکه پژوهش اخیر، انگیزه انجام پژوهشهایی از این دست، در آینده شده است.

می‌ماند داوری خواننده و رأی که محترم است.

فصل اول

نظری اجمالی به اوضاع سیاسی، فرهنگی

و هنر نمایش ایران

در دوره حیات رضاکمال شهرزاد

مقدمه

برای شناخت بهتر نمایشنامه‌های رضا کمال شهرزاد، محتاج شناخت بستری از تاریخ، فرهنگ و هنر هستیم که این نمایشنامه‌ها در آن بستر خلق شده‌اند. اما هدف این فصل، بیان جزء به جزء حوادث تاریخی، فرهنگی و هنری و تجزیه و تحلیل این حوادث نیست و قصد ندارد چون یک مورخ؛ تاریخ سیاسی، تاریخ ادبیات و تاریخ نمایش بگوید و گفته‌ها را مکرر کند. بلکه در نظر دارد که با مرور و بررسی کلی تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و هنر نمایش در دوره حیات رضا کمال شهرزاد، به ترسیم محیط و بستر زمانی و مکانی آفرینش آثار نمایشی که قرار است سنجیده شوند، بپردازد. درواقع درک تأثیر این شرایط در شخصیت نویسنده و آثار مورد بحث او، مدنظر است.

۱-۱- وضعیت سیاسی، اجتماعی ایران از اوایل سلطنت مظفردالدین شاه تا اواخر حکومت رضاشاه*
کشور ایران در این دوره، شاهد حوادث مهمی از لحاظ سیاسی و اجتماعی بود. رشد

*- دوره زندگی رضا کمال شهرزاد